

СТАН ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У статті визначено стан та ефективність використання рекреаційних ресурсів Хмельницької області в умовах трансформації економіки. Проаналізовано та визначено показники економічної продуктивності природно-туристичного потенціалу, рівні забезпеченості ними населення Хмельницької області. Автор обґрунтував сучасну структуру природно-туристичного потенціалу області та здійснив просторовий аналіз кількісних та якісних показників у розрахунку на одну особу. У роботі було визначено величину інтегрального природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області та адміністративних районів, а також територіальну структуру інтегрального природно-ресурсного потенціалу. Автор у статті проаналізував стан та обґрунтував перспективи ефективного використання рекреаційних ресурсів Хмельницької області.

Ключові слова: рекреаційні ресурси, природно-туристичний потенціал, природокористування, інтегральні природні ресурси, територіальна структура, туристична індустрія.

IGOR ZHURBA

Khmelnytsky National University

USING STATUS OF RECREATIONAL RESOURCES OF KHMELNYTSKY REGION IN TERMS OF THE ECONOMIC TRANSFORMATION

Abstract – In the article was considered the condition and efficiency of recreational resources Khmelnytsky region in the economic transformation. It was taken the analysis and determined indicators of economic performance natural tourism potential and level of security of the population Khmelnytsky region. Author substantiated the modern structure of natural tourism potential of the area and made a spatial analysis of quantitative and qualitative indicators of per capita. The paper defined the integral value of natural resources Khmelnytsky region and administrative areas and territorial structure of integrated natural resources. The author of the article analyzed the situation and prospects justified the efficient use of recreational resources of Khmelnytsky region.

Keywords: recreational resources, natural tourist potential, environmental management, integrated natural resources, territorial structure tourism industry.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Хмельницька область належить до тих регіонів України з найсприятливішими природними, екологічними умовами, значною кількістю історико-культурних об'єктів, які є базою для розвитку рекреаційного комплексу. До цього комплексу входять галузі, які займаються організацією відпочинку населення: туризм, санаторно-курортне господарство. Рекреаційні ресурси зокрема, а також природно-туристичний потенціал (ПТП) території, в цілому, вираховується як результат сумарної економічної оцінки потенціалу окремих видів природних багатств Хмельницької області. Компонентна структура інтегрального ПТП відображає внутрішньовидові і міжвидові співвідношення природних ресурсів, які склалися в регіоні як результат розвитку природного процесу і дії соціально-економічних факторів.

Під час використання ресурсно-рекреаційного потенціалу території досягається певний рекреаційний та екологічний ефект. Під рекреаційним ефектом від використання ресурсно-рекреаційного потенціалу ми розуміємо отримані результати якісного впливу (лікувально-оздоровчий, спортивний, пізнавальний, розважальний ефекти) рекреаційних ресурсів на відпочиваючих, а також фактичні обсяги використання ресурсів. Екологічний ефект відображає ті зміни ресурсів, які пройшли внаслідок їх рекреаційного використання. Отже, ефективність використання ресурсно-рекреаційного потенціалу території буде визначатись співвідношенням фактично отриманого рекреаційного ефекту та потенційно-можливого, а також співвідношення змін, відмічених в ресурсах при їх експлуатації та граничнодопустимих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження за даною тематикою проводили ряд українських науковців-географів, зокрема Г. О. Бачинський, І. О. Горленко, Я. І. Жупанський, Ф. Д. Заставний, О. В. Заставецька, М. Г. Ігнатенко, І. П. Ковальчук, І. Ю. Левицький, П. О. Луцишина, О. М. Маринич, Л. Ц. Масловська, М. М. Паламарчук, В. М. Пашенко, М. Д. Пістун, С. П. Позняк, В. П. Руденко, Л. Г. Руденко, П. О. Сухий, Ю. Ю. Туниця, П. Г. Шищенко, О. І. Шаблій, Т. Є. Яснюк. Значний доробок серед зарубіжних мають учені: З. Зьоло, П. Еберхард.

Невирішені частини проблеми. Водночас багато питань економіко-географічних досліджень природно-ресурсного потенціалу (ПРП), зокрема рекреаційно-туристичних ресурсів на рівні адміністративних районів та областей залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, подальшої уваги географів та економістів вимагають питання вдосконалення механізму природокористування і природоохоронної діяльності на рівні регіону; проблема єдиного підходу до кількісної оцінки ПРП; недостатня вивченість компонентної структури інтегрального ПРП обласних регіонів, його географічної різноманітності, системних досліджень економічної ефективності природокористування у різних галузях і регіонах України.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення стану та ефективності використання

рекреаційних ресурсів Хмельницької області в умовах трансформації економіки. Для досягнення мети були поставлені такі головні завдання: визначити показники економічної продуктивності природно-туристичного потенціалу, та рівні забезпеченості ними населення Хмельницької області; з'ясувати сучасну структуру природно-туристичного потенціалу регіону; здійснити просторовий аналіз кількісних та якісних показників області у розрахунку на одну особу; визначити величину інтегрального ПРП Хмельницької області та адміністративних районів, а також територіальну структуру інтегрального природно-ресурсного потенціалу; визначити стан, обґрунтувати перспективи ефективного використання рекреаційних ресурсів Хмельницької області.

Основний матеріал дослідження. Важливим показником економічної продуктивності ПТП є забезпеченість ним населення. З метою отримання більшої порівнянності показників економічної та територіальної продуктивності (щільності) ПТП Хмельницької області, їх оцінка виражена у гривнях. Забезпеченість у районах незначна, змінюється. Розміщення нерівномірне, тому диференціація рівнів забезпеченості значна. Окремі райони мають низький рівень забезпеченості населення, що коливається в межах 7,3–27,6 грн, а в окремих районах і вище. Найбідніші в цьому аспекті – Хмельницький, Новоушицький, Білогірський райони. Найвищий показник припадає на Кам'янець-Подільський і Деражнянський, а мінімальний рівень – на Ізяславський, Старокостянтинівський райони (рис. 1) [1].

Чи не найбільш універсальним і цінним багатством у нашій області під кутом предмету нашого дослідження є ліси. Вони поширені на території області нерівномірно, і відповідно забезпеченість ними населення теж неоднакова. Найбільший потенціал цих ресурсів у Летичівському, Кам'янець-Подільському, а найменший – у Старосинявському, Білогірському районах. Детальніше вивчення забезпеченості лісовим потенціалом дає можливість зробити порівняльну оцінку окремих територій. Зокрема оцінка по Білогірському районі становить 11% від середньообласного показника, Вінковецькому – 187,1%, Волочеському – 43,6%, Славутському – 177%, Хмельницькому – 26,6% і Чемеровецькому – 88,7%.

Досить однорідне і значне забезпечення лісами населення Городецького, Новоушицького районів. Тут рідко зустрічається територія, де показник забезпеченості менший 400 грн, і тільки в Старосинявському, Теофіпольському, Хмельницькому і Шепетівському – менше 90 грн/люд.

Максимальні показники щодо рекреаційних ресурсів характерні для Кам'янець-Подільського, Городецького, Дунаєвського, мінімальні – для Вінковецького, Старосинявського районів.

Як засвідчують дані (рис. 1), в інтегральному ПТП Хмельницької області чітко прослідковується загальна закономірність – зростання його оцінки в напрямі з півночі та північного заходу до півдня та південного сходу, що пов'язано, насамперед, з підвищенням продуктивності мінеральних, земельних, природно-рекреаційних ресурсів [1, 2].

Хоча еколого-економічна значимість лісових ресурсів у кругообігу речовини і енергії в природі велика, але економічна оцінка їх потенціалу, в порівнянні з іншими ресурсами, становить 3,2%. Вона змінюється від 9,0% у Славутському районі до 1,3% в Чемеровецькому.

Великі перспективи розвитку має рекреаційна діяльність, потенціал природних ресурсів якої оцінюються в 15,3%. Це, перш за все, відноситься до Чемеровецького, Кам'янець-Подільського, Городецького, Шепетівського і деяких інших районів. В значній мірі потенціал природних рекреаційних ресурсів визначається наявністю природних рекреаційних угідь, в першу чергу лісових. Через те оцінка рекреаційних ресурсів – це оцінка однієї з функцій лісового біоценозу – рекреаційної, що потрібно мати на увазі при характеристиці потенціалу ресурсів лісу [4].

Південний район (48,4%) є головним у розміщенні природно-рекреаційних ресурсів, а серед основних районів є Південно-Західний (37,3%). За рівнем територіальної концентрації (15,3%) рекреаційні ресурси перевищують тільки земельні. Їх територіальна структура має високий рівень рівномірності. Усі види ресурсів, за винятком земельних та водних, відзначаються індивідуальністю розміщення.

До основних ресурсів у Хмельницькій області, крім земельних, належать природно-рекреаційні (основними вважаються ресурси, частка яких понад 15%).

Географічні відмінності територіальної структура інтегрального природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області (рис 2), а також тенденції та закономірності у використанні ресурсно-рекреаційного потенціалу спричинені функціонально-територіальною неоднорідністю рекреаційних потреб населення, які проявляються в рекреаційному попиті і формуються під впливом просторових відмінностей в рекреаційних ресурсах, умовах проведення рекреаційної діяльності та рівні надаваних послуг. Здійснені нами дослідження рекреаційних ресурсів Хмельницької області показали наступне: від потужності рекреаційного потоку залежить рекреаційне навантаження, а отже, і стан рекреаційних ресурсів. Якщо кількість відвідувачів не перевищує ресурсно-рекреаційний потенціал території, то зміни, спричинені антропогенним навантаженням, компенсуються відновлюваними процесами. При перевищенні ресурсно-рекреаційного потенціалу відбувається некомпенсоване погіршення середовища відпочинку та зниження рекреаційних можливостей території. Крім того, надмірна концентрація відпочиваючих спричиняє психофізіологічний дискомфорт, зменшуючи тим самим величину рекреаційного ефекту.

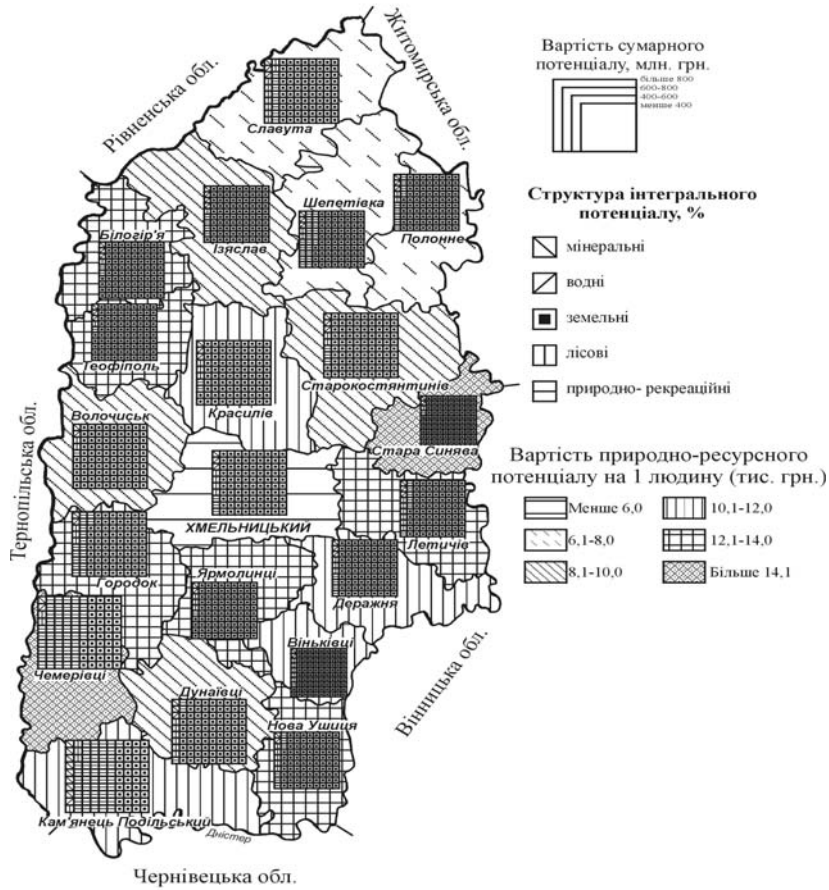

Рис.1. Інтегральні природні ресурси Хмельницької області [2]

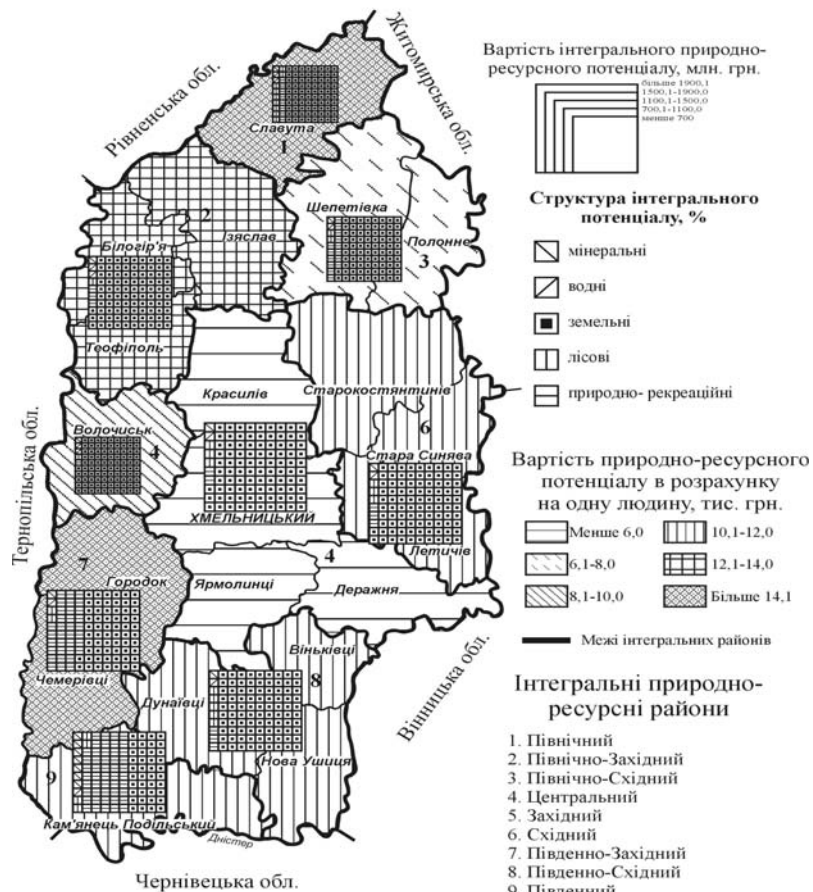

Рис. 2. Територіальна структура інтегрального природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області

На ефективність використання рекреаційних ресурсів території впливає просторово-часова диференціація рекреаційного потоку. Показник ефективності тим вище, чим більш рівномірно розподіляється чисельність відпочиваючих в межах території та впродовж рекреаційного сезону. Надмірне використання ресурсно-рекреаційного потенціалу одних об'єктів за недостатньої завантаженості інших свідчить про низьку ефективність рекреаційного використання території. До аналогічних негативних результатів призводить також нерівномірне використання ресурсно-рекреаційного потенціалу території впродовж рекреаційного сезону. Якість рекреаційного ефекту та стан рекреаційно-ресурсної бази території залежить від ступеня організованості рекреаційного потоку, рівня культури та екологічної освіти відпочиваючих [1, 2, 4].

Наприклад, коефіцієнт ефективності рекреаційного лісокористування розраховується на основі співвідношення фактичного відвідування лісу рекреантами, який стосовно до області за 2014 рік складає 4,5 чол./га, де граничнодопустимі навантаження за нормативами складають в V_{1-2} (лісорослинні умови) — 5 чол./га, а в C_{2-3} — 8 чол./га [4]. Звідси граничнодопустимі навантаження на 1 га лісових насаджень в середньому складає в Хмельницькій області 5,4 чол./га. Через те, згідно з нормами, тільки ліси та інші лісовкриті площі області можуть задовольнити потреби в рекреаційних ресурсах — 1,53 млн чол.

У Хмельницькій області є досить сприятливі умови для розвитку туризму: значна кількість пам'яток природи, державних заказників, історико-культурних пам'яток, добре розвинута транспортна мережа.

Найбільше приваблює туристів Національний природний парк “Подільські Товтри” площею 261 тис. га. Тут збереглися 60 видів рослин і 80 видів комах, птахів і тварин, що занесені до Червоної книги України. Флора парку становить 1/3 видового складу України, а фауна — 1/5 частину фауни держави. На південній околиці парку розташований один з найцінніших об'єктів туристичного показу — древнє місто Кам'янець-Подільський, на базі якого створено Національний історико-архітектурний заповідник “Кам'янець”. Тут розміщено 168 пам'яток архітектури, в тому числі і комплекс споруд фортеці. Проте туристичні можливості не вичерпуються тільки м. Кам'янець-Подільський.

Хмельницька область належить до тих регіонів України, де формувався український етнос. Відомі археологічні пам'ятки, зокрема, трипільське поселення в Луці Врублевецькій, широко знані літописні міста періоду Київської Русі — Меджибіж, Ізяслав, Полонне, а також міста Болохівської землі — Божок Деражнянського, Губин Старокостянтинівського районів, безіменне городище біля села Теліженець Старосинявського району. Досить знане в період Київської Русі Бакотське князівство. Дивує та притягує туристів Бакотський скельний монастир, заснування якого відносять до 1025 р.

Багато історико-архітектурних пам'яток та пам'ятних місць пов'язані з історією національно-визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти в 1648–1654 роках. Це місце Пилявської битви. З цим періодом тісно пов'язана історія міст і селищ: Ізяслава, Меджибожа, Полонного, Сатанова, Старокостянтинова, Жванця та інших.

Значна кількість пам'яток на Хмельниччині пов'язана з періодом селянського повстання під проводом Устима Кармелюка. В Летичеві знаходиться могила та два пам'ятники Устиму Кармелюку, з його іменем пов'язана фортеця Кам'янець-Подільського та ряд сіл Деражнянщини.

Досить привабливим для залучення туристів-хасидів є могила засновника хасидизму Баал Шем Това в селищі міського типу Меджибожі та в містах: Полонному, Шепетівці, Славуті, селі Ганопіль — могили його учнів.

На території Національного природного парку “Подільські Товтри” розташована одна з найкрасивіших карстових печер “Атлантида”. Попередньо проведене комплексне вивчення природно-кліматичних умов дозволяє в найкоротший термін пристосувати її для огляду туристами. Самоокупність таких маршрутів складає 3–5 років.

Привертають увагу найбільш визначні об'єкти природи — “Кармелюкова гора”, “Пановецька дача”, “Манівецька дача”, Михайлівський парк, Кам'янець-Подільський ботанічний сад та ін.

Найбільша кількість об'єктів екскурсійного значення зосереджена в містах: Кам'янець-Подільський, Хмельницький, Старокостянтинів, смт Меджибіж; в Кам'янець-Подільському, Летичівському, Старокостянтинівському, Деражнянському, Ізяславському районах.

Поєднання ландшафтних та історико-культурних ресурсів на території Хмельницької області дає підстави стверджувати, що дана область належить до найбільш перспективних для розвитку туризму областей України. В даний час туристсько-екскурсійне обслуговування населення здійснюється 21 туристичним підприємством та 4 філіалами Чернівецьких та Київських туристичних фірм.

Найбільш потужні підприємства: обласне підприємство “Хмельницьктурист”, Генеральне агентство по туризму, спільне українсько-турецьке підприємство “Гюрсес-Інтур (м. Хмельницький), ПВКФ “Турін” (м. Хмельницький), МП “Гала” (м. Кам'янець-Подільський), МП “Авіцена-транзит” (м. Кам'янець-Подільський).

В 2013 році на турбазах, базах відпочинку області відпочивало 75 тис. чоловік, а бюро подорожей та екскурсій обслужило 250,0 тис. туристів і екскурсантів. Надано туристичних послуг на 3980 тис. гривень, відрахування до бюджету склало 700,0 тис. гривень. Це низький показник і складає 50% у відповідності до 2000 року.

Забезпеченість жителів області місцями у власних туристських установах невисока (одне місце на 1000 жителів, за нормативами — п'ять), вона в 6 разів нижча від відповідного показника в Україні.

Крім цього, значна частина населення бере участь в неорганізованому відпочинку. В області діє Хмельницький і Кам'янець-Подільський міські туристські клуби, які частково координують роботу самодіяльних туристів.

Враховуючи об'єктивні умови, на території Хмельницької області доцільно значно підвищити і збільшити місткість туристських установ, розвивати популярний на сьогоднішній день сільський (зелений) туризм. Дані Українського науково-дослідного інституту містобудівництва свідчать, що до 2020 року місткість цих установ можна збільшити в 6 разів. Це значною мірою пов'язано з тим, що Хмельницька область належить до небагатьох областей України, які мають найменшу забрудненість території. Крім того вона має значні ландшафтні та історико-культурні об'єкти, придатні для розвитку туризму. Для цього в області намічено будівництво туристських комплексів, готелів, турбаз, кемпінгів.

На сучасному етапі в межах Хмельницької області можна виділити 6 туристських районів:

1. Північний (центр в м. Славута, м. Шепетівка, м. Полонне).
2. Західний (м. Волочиськ, м. Теофіполь).
3. Східний (м. Летичів, м. Стара Синява, смт Деражня).
4. Центральний (м. Хмельницький, м. Старокостянтинів).
5. Південно-Західний (м. Городок, м. Чемерівці, смт Сатанів).
6. Південний (м. Кам'янець-Подільський, смт Нова Ушиця).

Ці райони виділені шляхом накладання картосхем з нанесеними рекреаційними зонами і ареалами зосередження екскурсійних об'єктів.

Головні напрями туристських маршрутів проходять з півночі на південь вздовж автомобільного шляху Славута — Шепетівка — Старокостянтинів — Хмельницький — Ярмолинці — Дунаєвці — Кам'янець-Подільський і з заходу на схід вздовж залізниці і автомобільного шляху Волочиськ — Хмельницький — Летичів. До найважливіших маршрутів належать такі: Дністровським каньйоном (водний), Кам'янець-Подільський “Перлина Поділля”, Хмельницький — Меджибіж (автобусні), Хмельницький — Пилява, Хмельницький — Городок — Сатанів (велосипедний), Кам'янець-Подільський — Чемерівці — Сатанів (кінний), Кам'янець-Подільський — Бокота, Божок — Губин — Лука Врублівецька (пішохідні) та інші. Широкого поширення набули в останні роки поїздки в зарубіжні країни. Крім цього здійснюються маршрути вихідного дня за межі області — “Від Поділля до Чорного моря”, “По заходу України” та інші.

Значну роль набули види короткочасного відпочинку в межах садово-городніх ділянок (приблизно 25–30% населення), також в рекреаційних ландшафтах (в лісі, біля річки і т. д.).

Найбільше навантаження відпочиваючих на ландшафтні рекреаційні ресурси Кам'янець-Подільського, Чемеровецького, Городоцького, Новоушицького, Хмельницького, Славутського, Шепетівського районів, що пов'язано з досить великою кількістю міського населення, доброю транспортною забезпеченістю даних районів.

В області є сприятливі умови для розвитку санаторно-курортного господарства: природні ресурси, мінеральні води, грязі, чисте повітря, значні лісові масиви, водойми. На даній території функціонує 12 санаторіїв на 1,4 тис. ліжок, 9 санаторіїв-профілакторіїв на 0,4 тис. ліжок, 2 бази відпочинку на 0,3 тис. місць.

У санаторіях та закладах відпочинку в 2013 році лікувалося і відпочивало 50 тис. громадян, які користувались тривалим лікуванням і відпочинком. Надані послуги склали 9,0 млн грн, відрахування в бюджет — понад 2,0 млн гривень. Потрібно проводити оздоровлення населення області і України на основі ширшого освоєння потенціалу курортів Сатанів і Маків та створення тут особливої економічної зони “Курортполіс Товтри” — за Європейськими зразками потужної індустрії оздоровлення з одночасним прийомом одного мільйона людей на базі унікальних за об'ємами та бальнеологічними властивостями нафтусеподібних Збручанських мінеральних лікувальних вод, затверджені запаси яких складають 802 м³ / добу, розвідані — понад 1000 м³/добу, прогнозні — 190000 м³/добу (проти 17,6 м³/добу Трускавецької “Нафтусі”).

Цьому відповідає екологічно чиста територія, сприятливі ландшафтно-кліматичні умови, наявність ділянок землі, придатних для забудови, шляхів сполучення, близькість густонаселених районів з агропромисловим виробництвом, а також унікальні рекреаційні ресурси Національного природного парку “Подільські Товтри”, пам'ятки Національного історико-архітектурного заповідника “Кам'янець”, які територіально увійдуть в “Курортполіс Товтри” і органічно поєднуюватимуть лікувальний процес із задоволенням туристично-естетичних, пізнавальних інтересів громадян. На їх освоєння в сприятливому кліматі особливої економічної зони розгорнуть свої потужності будівельна і легка галузі промисловості, аграрний сектор області. Для цього приріст валової продукції аграрного сектору повинен збільшитись на 30%, будівельної індустрії — в 10–15 разів, харчової промисловості — 15–20 разів. Щорічні послуги діючої здравниці складають 15 млрд умовних одиниць, відрахування в бюджет — 4,5 млрд умовних одиниць, самоокупність інвестицій настане через 5 років. В сфері обслуговування “Курортполісу Товтри” буде працювати майже один мільйон чоловік і буде відкрито майже 700 тис. нових робочих місць.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, результати аналізу стану та ефективність використання природних рекреаційних ресурсів Хмельницької області свідчать про характерну високу концентрацію їх сукупної продуктивності. В статті були визначені показники економічної

продуктивності природно-туристичного потенціалу та рівні забезпеченості ними населення Хмельницької області. Вдалось з'ясувати сучасну структуру природно-туристичного потенціалу регіону та здійснити просторовий аналіз кількісних та якісних показників вищезазначеного потенціалу області у розрахунку на одну особу. В статті було визначено величину інтегрального ПРП Хмельницької області та адміністративних районів, а також територіальну структуру інтегрального природно-ресурсного потенціалу. Проаналізований реальний стан використання природно-туристичного потенціалу, обґрунтовано умови та перспективи ефективного функціонування рекреаційних ресурсів Хмельницької області.

Література

1. Журба І.Є. Економіко-географічні засади раціонального природокористування Хмельницької області / І.Є. Журба // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 2. Т. 1. – С. 186–191.
2. Журба І.Є. Інтегральний природно-ресурсний потенціал Хмельницької області за умов інтеграційних процесів / І.Є. Журба // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 3. Т. 2. – С. 7–13.
3. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
4. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Офіційний веб-сайт Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mtu.gov.ua>.

References

1. Zhurba I.Y. Economic-geographical foundations of rational nature management in the Khmelnytsky region. Herald of Khmelnytskyi National University. Economical sciences. Issue 2. Vol. 1. 2014. P. 186–191.
2. Zhurba I.Y. Integrated natural resource potential of Khmelnytsky region in the conditions of integration processes. Herald of Khmelnytskyi National University. Economical sciences. Issue 3. Vol. 2. 2014. P. 7–13.
3. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://www.rada.gov.ua>.
4. State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. The Ministry of infrastructure of Ukraine. URL: <http://www.mtu.gov.ua>.

Рецензія/Peer review : 10.3.2015 р.

Надрукована/Printed : 12.5.2015 р.

Стаття рецензована редакційною колегією

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе

Повні вимоги до оформлення рукопису <http://visniktup.narod.ru/rules/>

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького національного університету,
протокол № 10 від 29.04.2015 р.

Підп. до друку 29.04.2015 р. Ум.друк.арк. 29,21 Обл.-вид.арк. 27,79
Формат 30x42/4, папір офсетний. Друк різнографією.
Наклад 100, зам. № _____

Тиражування здійснено з оригінал-макету, виготовленого
редакцією журналу “Вісник Хмельницького національного університету”
редакційно-видавничим центром Хмельницького національного університету
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1. тел (0382) 72-83-63